

ÇİN MƏDƏNİYYƏTİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Xülasə: Çin mədəniyyəti dünyanın ən qədim və orijinal mədəniyyətlərindən biridir. Çin mədəniyyəti sonralar Monqolustanın, Tibetin, Hind-Çininin, Koreyanın və Yaponiyanın geniş ərazilərində məskunlaşan çoxsaylı qonşu xalqların mədəniyyətinin inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Bu məqalədə ümumi olaraq Çin dövlətində mövcud olmuş təlimlər, Çin ədəbiyyatı, rəngkarlığı və memarlığı haqqında məlumatlarla tanış olacaqsınız.

Açar sözlər: Çin, mədəniyyət, buddizm, incəsənət

Qədim Çin mədəniyyəti müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etmişdi. Bu ölkədə fəlsəfə, riyaziyyat, astronomiya və tibb elmləri sahəsində müvəffəqiyyətlər qazanılmışdı. Astronomiya elminə xüsusi diqqət yetirilir, Çin padşahları təqvim düzəltmək, günün və ayın tutulacağı vaxtı müəyyənləşdirmək üçün xüsusi komissiyalar təşkil edirdilər. Onlar maqnit sahəsinin mövcudluğuna və maqnit əqrəbinin xüsusiyyətlərinə də bələd idilər. Eyni zamanda barıtı ixtira edib fişəng üçün istifadə edirdilər.

Xan imperiyasının ardınca Üçşahlıq (220-280) mərhələsi başladı: üç müstəqil dövlət – Vey, Şu, U dövlətçilik tarixinin əsası qoyuldu. Bu dövr müharibələr, epidemiyalar, aclıq, kəndli üsyanları ilə səciyyələnir.

Üçşahlığa qarşı – Tezin (280-316) imperiyası qələbə çaldı. Ölkə iki hissəyə – şimal və cənub hissələrinə bölündü. Tarixə bu, Şimal və Cənub sülalələrinin hakimiyyəti dövrü kimi daxil oldu.

Cəmiyyətin siyasi vəziyyəti zamanın mənəvi quruluşu ilə vəhdət təşkil etdi. Xüsusilə, daosizm və çanbuddizm aparıcı dini cərəyanlar kimi üstünlük təşkil edirdi. Daosizm mistik sektalar ilə əlaqədar idi. Şimali Çində təşəkkül tapmış “Səma rəhbərləri hərəkatı” IV əsrdə ölkənin cənubuna doğru irəlilədi. Əsrin sonuna yaxın xalq daosizmi təşkil olunmuş dinlərdən biri kimi qəbul etməyə başladı. Bu, elitar təlim kimi cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə sirayət etməklə yanaşı gündəlik məişətdə şamançılıq xidmətlərini də yerinə yetirdi.

Xüsusilə dünyanın sonu haqqında fikirlər bu sahədə aparıcı ideya kimi mühüm yer tuturdu. Çində buddizm VI əsrə doğru hakim mövqə əldə etməklə artıq dövlət dini statusuna malik oldu. Budda monastırları böyük torpaq

mülklərinə çevrildi. Konfutsiçilik, daosizm və buddizm sinkretik vəhdət təşkil etməklə “üç din” adlandırıldı. VI əsrin II yarısında Çin buddizminin məktəbləri formalaşmağa başladı ki, bunlardan çantszun, “Təmiz Yer” adlı məktəbləri göstərmək olar. Mədəniyyətin əsas sahələrindən olan ədəbiyyatda klassik orta əsrlər dövründə Tsao ailəsinin, “Yeddi tszyanan ərləri” pleyadasının yaradıcılığını göstərmək olar. Bunların yaradıcılığında xalq mahnılarının təqlidi, xalqın ağır vəziyyətinin başa düşülərək təcəssümü xarakterik cəhətlərdən idi.

Hələ qədim dövrdə yaşamış beş sözlü şeir növü olan fu 4 sözlü şeirə çevrilərək ədəbiyyatda hakim mövqə tutdu. Funun “Qızıl əsr” Kun Jun (153-208) və Tsao Çji (192-232) yaradıcılığında başlıca yer tutdu. Ən yaxşı şeirlərini həbsxanada yazan Kun Junun əsərlərinin əsas məzmununu Vey sülaləsinin tənqidi təşkil edirdi. Tsao Çji yaradıcılığında isə qəhrəmanlıq göstərmək istəyən hərbcinin obrazı başlıca yer tuturdu. Beşsözlü şeirlərin inkişafında ən böyük irəliləyişi “Bambuk meşəliyindən yeddi müdrik” ədəbi məclisinin nümayəndələri etmişlər.

Onlardan Juan Tszı (210-263), Tszı Kananın (223-262) şeirlərini göstərmək olar. Juan Tszin yaradıcılığında dərin lirizm və tragizm xarakterikdir. Tszı Kana yaradıcılığında isə zamandan şikayət başlıca yer tutur.

V əsrdə peyzaj lirikasının çiçəklənmə dövrü başlayır. Onun əsasını Se ailəsinin nümayəndələri - Se Linyun (385-433) və Se Tyao (464-499) təşkil edir. Se Linyun təbiəti görür, onun qoynunda olduğu bütün anların təəssüratını şeirlərində əks etdirir.

Se Tyax poeziyası lirikanı zənginləşdirir. V əsrin sonundan başlayaraq Çin poeziyasında iki saray üslubu yarandı. Ədəbi poeziya ilə yanaşı III-VI əsrlərdə Çin ədəbiyyatında xalq mahnı janrı da vüsət tapdı. Bu mahnıların əsas hissəsinə məhəbbət lirikası janrı aiddir. Artıq orta əsrlərin klassik dövründə (VII-XIII əsr) Çin poeziyasının ən şanlı səhifəsi açılır və Van Vey, Li Bo, Du Fu, Bo Tszuy-i yaradıcılığı üstünlük təşkil edir. Bu poeziyanın özünəməxsusluğu VII əsrdə 12158 heroqlifin sayəsində ədəbi dildə böyük bir lüğətin yaradılması hadisəsi oldu. Tan dövrünə təsadüf edən bu zaman kəsiyi Çin poeziyasının “qızıl əsr” kimi tanınır.

Dövrün görkəmli klassiki Van Vey (699-759) təkcə gözəl şair deyil, həm də istedadlı rəngkar idi. O öz şeirlərini iri həcmdə yazaraq onları rəsmlərə, mətni isə şeirlərə yaxınlaşdırmağı bacarırdı. Onun yaradıcılığında təbiət başlıca yer tuturdu.

Li Bo yaradıcılığında (701-762) Çin xalqının mənəvi siması motivi başlıca yer tuturdu. Şairin 900-ə yaxın şeiri dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Du Fu (712-770) poeziyasında insanın izzət və əzabları, özünəməxsus motivləri başlıca yer tuturdu.

Şeirlərinin birində Du Fu əzabların qurtuluşunun yeganə yolunu nəhəng bir evin tikilməsində və Səma altındakı bütün əzabkeş yoxsulların burada yaşaya bilməsində görür. VIII əsrin II yarısında Bo Tszuy-i (772-846) yaradıcılığının

möhtəşəm əsərləri “Yeni xalq mahnıları”, “Tsin nəğmələri” şeirləri mühüm yer tutur.

Tan dövründə yeni nəsr janrı – novellalar (çuantsilər) yaranmağa başladı. Onun 79 novellası öz dövründə məşhurlaşmış və çap edilmişdir. Həcminə görə böyük olmayan bu nəsr nümunələrində süjet çox maraqlı və cəzbedicidir. Novellaların xarakterik cəhəti nəql etmədə “tarixi dəqiqliyin” başlıca yer tutmasıdır. Novellaların əksəriyyəti yuxular haqqındadır. Çox maraqlıdır ki, bu janrda yazılan əsərlərdə heç bir mənfi obraz təsvir olunmur.

Klassik orta əsrlərdə Sun dövrünün (X-XIII əsr) çiçəklənməsi uğurla başa çatır. Bu dövrdə romans (tsı) adlı şeir janrı üstünlük təşkil etdi. Musiqi ilə vəhdətdə olan bu şeir növü müstəqillik əldə edir. Romansın başlıca tematikası məhəbbət lirikası idi. Bu nümunənin görkəmli sənətkarı Van Anşi (1021-1086) idi. Lyu Yuana (987-1052) lirikası da ona yaxın idi. O, romansın daha böyük formasını yaratmışdı. Digər şair Su Dunpo (1037-1101) romansı musiqidən təcrid edərək daha müstəqil bir şeir janrı yaratdı. Onun digər görkəmli nümayəndəsi şairə Li Tsin-çjao idi (1084-1151).

Ədəbiyyat orta əsrləri monqol hakimiyyəti illərində də spesifik cəhətləri ilə səciyyələndirdi. 1280-ci ildə Çin bütövlükdə monqol hakimiyyəti əsarətinə keçdi. Bu əsarət düz 70 il çəkdi. Lakin XIV əsrin 50-ci illərində mərkəzi və cənub rayonları Monqol sülaləsindən olan Yuan hökmranlığından faktiki olaraq ayrıldı. Yuan dövründə paytaxt rolunu monqol şəhərləri Karakorum, Pekin, Koypin oynadı. Monqol qəsbkarlarının rəsmi iqamətgahının Karakorumdan Pekinə köçürülməsi 1264-cü ildə baş verdi.

Bu tarixi şərait ədəbiyyatda da öz təzahürünü tapdı. Xüsusilə, milli heroqlif ənənələrinin inkişafı, yeni fonetik lüğətlərin tərtibində irəliləyişlər əldə edildi. Poeziya və lirika öz yerini dramaturgiya və nəsrə verir. Bu dövrdə 600-ə yaxın dram əsəri yazılır. Şimali Çin dramı 4 akta bölünürdü. Ariyalar yalnız bir personaj tərəfindən ifa olunur, digərləri isə dialoq, nitq, şeirləri ifa edirdi. Bu forma şəhər əhalisi üçün nəzərdə tutulurdu.

Nayanyanın “Çay ulduzları”, U. Çenenyanın “Qərbə səyahət”, Tsao Syustsinyanın “Qırmızı köşkdə yuxu” adlı romanları Çin mədəniyyətinə güclü təsir göstərdi. Sonralar bu əsərlər dünya xalqlarının bir neçə dilinə tərcümə edilmişdir. O dövrün tanınmış əsərlərinə nümunə olaraq “Tszin, Pin, Mey və ya qızıl vazda gavalı çiçəkləri” əsərini, U Tszin-tszin “Konfutsiçilərin qeyri-rəsmi tarixi” satirik romanı, Pu Sunlinanın satirik romanlarını göstərmək olar. Məhz romanlar və syaopinlər ölkənin, xalqın gündəlik həyatına həsr edilən ən xarakterik ədəbi əsərlər olmaqla həmin tarixi dövrün mədəni uğurlarından idi. Həmin illərdə nəsr əsərləri həm klassik ədəbi dil olan venyan, həm də danışq dili olan bayxuada yazılırdı.

Orta əsrlərin müxtəlif çağlarında (erkən klassik, monqol dövrü, Man hakimiyyəti illəri) incəsənətin digər sahələrində də uğurlar əldə olunmaqla Çin mədəniyyətinə zənginlik gətirilmişdir. Xüsusilə, Çin memarlığına fənşuy kimi qədim təcrübənin gətirilməsi mühüm mədəni hadisə idi. Bu təcrübə özünü şəhər, park və binaların planlaşdırılmasında göstərir, çay, dağ və digər landşaft xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə müşayiət olunurdu. Bu qaydalara müvafiq olaraq binanın baş fasadı cənuba doğru uzanan divarlar idi. Şəhərlər nəhəng qalalarla düzbucaqlı şəkildə təzahür tapırdı. Hər bir şəhər tikilisinin ölçüsü ciddi şəkildə nizamlanırdı.

Şəhərə həddindən artıq təntənəli görkəmi kərpic və daş paqodalar, zəfər qapıları (daş və ya taxtadan) verirdi. Bunları dövlət başçıları məbədə yaxın yerlərdə, ziyarətgahlarda və ya milli qəhrəmanların şərəfinə salınmış parklarda tikirdilər. Orta əsrlərdə Çində saray və məbəd tikintisinin ən geniş yayılmış tipi dyan adlı tikili idi. Bir zal və birmərtəbəli pavilyon planlı dördkünc bina bir və ya ikitəbəqəli damdan ibarət olmaqla yüksək daş platforma və sütunlarla əhatələnirdi. Fasadın əsas dekorativ elementini çoxrəngli ağac dirsəklilərin lakla örtülmüş təsvirləri təşkil edirdi. Orta əsrlərin Sun dövründə saray və məbəd memarlığında peyzaj kompozisiyalarının təsvirinə üstünlük verilirdi. Bağ-park memarlığında çox da hündür olmayan kürsülük üzərində çarpaz qalereyanın tikilməsi başlıca atribut idi. Orta əsrlərdə memarlığın inkişafında Min dövrünün əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Belə ki, Min dövründə müstəqil ölkə olan Çində şəhər tikintisi intensiv şəkildə inkişaf etməyə başladı.

Böyük Çin səddinin daş lövhələrlə döşənməsinə başlanıldı: çox qısa dövrdə şimal (Pekin) və cənub (Nankin) mərkəzlərində imperator iqamətgahları tikildi və burada ilk Min imperatorlarının ziyarətgah kompleksləri salındı. Pekində ilk nəhəng imperator saray kompleksi tikildi ki, bu da sonrakı əsrlərdə Çin şəhər tikintisinə güclü təsir göstərdi. Ən məşhuru həcmi 17 kv. m-dən artıq olan “Qadağan olunmuş şəhər”dir. Pekinin baş məbədi olan Səma məbədi də (1420- 1530) bu əsrin nümunəsidir.

Min dövrünün memarlıq xəzinəsini XV-XVII əsrlərə aid olan on üç şahın dəfn kompleksi təşkil edir ki, bunlara da məbəd, qüllə və yeraltı saraylar daxildir. “Ruhlar xiyabanı” adlandırılan bu yerdə hərbi və məmurların, mifik və real canlıların heykəlləri təcəssüm tapırdı.

Min dövründə rəngkarlıq ənənələrinin yenidən bərpası XV əsrin 20-30-cu illərində saray rəngkarlıq Akademiyasının təməlini qoydu. Bu zaman ən geniş yayılmış növ hekayə rəngkarlığı idi. Bu janr əsasən personaj və əsər süjetləri əsasında yaradılırdı. XV əsrdən başlayaraq dəfn portretləri müstəsnaqlıq təşkil etdi. Bunları ölümdən sonra müəyyən ayınların icrası zamanı istifadə məqsədilə yaradırdılar.

Rəngkarlığın ən gözəl nümunələri XVII əsrə aid edilir. Bu dövrün rəssamları akademik ənənə şərtlərinə qarşı sərbəst yaradıcılıq nümunəsi göstərərək təbiətin ekspressiv şərhini yaradırdılar. Syuy Vey XVI əsrin aparıcı mənzərə janrı ustası idi. O, təbiət hadisələrinə onun gözəlliyi, məntiqi düzülüşü əsasında yanaşırdı. Belə rəssamlardan biri də Qun Syan idi. O, özünü qeyri-adi peyzajı ilə – “Min zirvə, milyon dərə” tablosu ilə məşhur olmuşdu.

Min dövrü dekorativ-təbiiq incəsənətlə də səciyyəvidir. Yeni əşya nümunələri – çay dəmləmək üçün qab, stul, kreslo, hündür stollar yaradılmağa başladı. Artıq XV əsrin ortalarından kobalt şirəsi altında təsvirləri olan çini məhsulların istehsalı xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Çini qabların ornamentliyində prinsip dəyişikliyi baş verdi, ağ, çəhrayı, yaşıl fon səthində peyzaj, janr və ornament kompozisiyaları başlıca yer tutdu. Min imperatorlarının təntənəli geyimlərinin zəngin və çoxmənalı rəmzi kompozisiyaları başlıca yer tutdu. İmperator xələtinin tünd yuxarı hissəsi və sarı aşağı hissəsi Səma və Yer harmoniyasının rəmzi idi. Beləliklə, Üçşahlıq (III əsr) dövründən başlanğıc götürən orta əsr Çin mədəniyyəti Min hakimiyyətində davam etdirilərək zənginləşdirildi.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Çinin mənəvi mədəniyyəti / ç. red. M. L. Titarenko , Dal İnstitutu. Şərq RAS. - M. : Şərq ədəbiyyatı, 2006. - T. 6: Sənət. — 1031 s. - 2000 nüsxə. — ISBN 978-5-02-036382-3 .
2. Malyavin V. V. Alatoran Tao. Çin mədəniyyəti müasir dövrün astanasında. – M.; Dizayn. Məlumat. Kartografiya, Astrel, AST, 2003. - 448 s. - 5000 nüsxə. — ISBN 5-287-00092-8 .
3. Guleva M. A. ÇXR-də müasir təhsil sisteminin iqtisadi problemləri: İqtisad elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya . — M. : B. i. , 2015. — 172 s.

Айгюн Рустам кызы Эйвазли ЭТАПЫ КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме: Китайская культура является одной из самых древних культур в мире. Позднее китайская культура оказала большое влияние на культуру многих соседних народов, населявших обширные территории Монголии, Тибета, Индокитая, Кореи, Японии. В этой статье вы узнаете об учениях, существовавших в Китае в целом, и о китайской литературе, живописи и архитектуре.

Ключевые слова: Китай, культура, буддизм, искусство

Aygun Rustam qizi Eyvazli STAGES

OF CHINESE CULTURE

Resume: Chinese culture is one of the oldest and most original cultures in the world. Chinese culture later greatly influenced the culture of many neighboring peoples who inhabited large areas of Mongolia, Tibet, Indo-China, Korea, and Japan. In this article, you will learn about the teachings that existed in China in general, and about Chinese literature, painting, and architecture.

Key words: China, culture, Buddhism, art

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.04.2022

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Sədaqət Əliyeva